

PHƯƠNG PHÁP PHÂN TÍCH TÀI LIỆU TRONG TÔN GIÁO HỌC

Tóm tắt: Trước tiên, bài viết trình bày định nghĩa phương pháp phân tích tài liệu, sau đó tập trung vào làm rõ các bước cũng như kỹ thuật triển khai phương pháp này trong nghiên cứu tôn giáo. Quy trình thực hiện phân tích tài liệu trong nghiên cứu tôn giáo gồm có việc thu thập tài liệu, bối cảnh hóa và đánh giá tính xác thực của tài liệu, phân loại, mã hóa và phân tích dữ liệu trong tài liệu. Cuối cùng bài viết chỉ ra một số ưu điểm và hạn chế của việc áp dụng phương pháp phân tích tài liệu trong Tôn giáo học.

Từ khóa: Tôn giáo học, phương pháp nghiên cứu, phân tích tài liệu, thu thập tài liệu, phân loại, mã hóa

Mở đầu

Nếu lý thuyết hướng tới định hình ra khung nhận thức luận thì phương pháp nghiên cứu cụ thể giống như các công cụ, kỹ thuật thu thập, phân tích và diễn giải dữ liệu để từ đó người nghiên cứu đưa ra các luận điểm ủng hộ, bổ sung, tranh luận với các lý thuyết đã có hoặc thậm chí là hướng đến sáng tạo ra lý thuyết mới. Cả lý thuyết và phương pháp đều rất cần thiết cho quá trình nghiên cứu khoa học nói chung và Tôn giáo học nói riêng, dù đó là dạng nghiên cứu theo cách tiếp cận diễn dịch (đi từ lý thuyết tới các vấn đề, trường hợp cụ thể) hay quy nạp (đi từ các vấn đề, trường hợp cụ thể đến khái quát thành lý thuyết), hoặc là kết hợp cả diễn dịch và quy nạp. Tuy nhiên, một nghiên cứu khoa học có thể không dựa vào các trường phái lý thuyết và cũng không nhất thiết đưa ra các khái quát hay sáng tạo về lý

* Viện Nghiên cứu Tôn giáo, Viện Hàn lâm KHXH Việt Nam

NCS. Viện Châu Á học, Đại học Quốc Gia Brunei.

Ngày nhận bài: 18/2/2024; Ngày biên tập: 20/2/2024; Duyệt đăng 18/4/2024.

thuyết, nhưng nghiên cứu đó không nên và không thể không có phương pháp nghiên cứu cụ thể.

Trong số các phương pháp nghiên cứu cụ thể, phương pháp phân tích tài liệu là một phương pháp quen thuộc và được sử dụng rộng rãi trong nhiều lĩnh vực và chuyên ngành học thuật khác nhau, bao gồm có Tôn giáo học. Một sự thật là các tôn giáo với chiều dài lịch sử hàng nghìn năm tồn tại đã lan tỏa vào nhiều lĩnh vực của đời sống con người và thường được con người tài liệu hóa, ghi chép lại các khía cạnh của đời sống tôn giáo, tạo ra khối lượng tài liệu rất lớn, chứa đựng nhiều thông tin dưới dạng văn bản, ký hiệu và hình ảnh về các hoạt động tôn giáo, sự kiện tôn giáo và tình cảm tôn giáo. Chính vì thế, đối với nghiên cứu tôn giáo, phương pháp phân tích tài liệu trở thành một trong những phương pháp rất căn bản và cần thiết. Thậm chí đối với công đoạn tổng quan tài liệu cho các nghiên cứu thì việc sử dụng phương pháp phân tích tài liệu là một điều không thể thiếu được.

Mặc dù vậy, việc tìm hiểu về phương pháp nghiên cứu này trong Tôn giáo học ở Việt Nam dường như còn chưa được quan tâm đúng mức. Thay vào đó, nhiều công trình của các nhà nghiên cứu ở Việt Nam trong vài thập niên gần đây lại quan tâm nhiều hơn tới phương pháp luận, cách tiếp cận và lý thuyết trong Tôn giáo học, chẳng hạn như các nghiên cứu của Hồ Bá Thâm (2002), Nguyễn Quốc Tuấn (2014), Phạm Minh Anh (2016), Hoàng Văn Chung và Đỗ Lan Hiền (2017), Nguyễn Phú Lợi (2018), hay Vũ Văn Chung (2020), và nhiều tác giả khác.

Trong khi đó, cũng chỉ có một lượng khá khiêm tốn các công trình chú trọng tới vấn đề phương pháp nghiên cứu tôn giáo. Những công trình này có thể ở dạng bài dịch từ các nghiên cứu nước ngoài hoặc bài tổng hợp viết cho các chương sách. Điển hình là năm 2009, tạp chí *Nghiên cứu Tôn giáo* đăng hai bài viết của Trần Lâm Thụ và Trần Hà, lần lượt trong số 10 và số 11, có đề cập trực tiếp tới chủ đề phương pháp nghiên cứu tôn giáo. Đây thực chất là bài dịch từ nguyên bản tiếng Trung sang tiếng Việt do Trần Nghĩa Phương thực hiện. Vì không có bản gốc và hạn chế về ngoại ngữ tiếng Trung nên chúng tôi chỉ có thể căn cứ vào bản dịch này, cho nên có thể những gì mà các tác

giả phân tích chưa được chúng tôi hiểu hết. Cấu trúc cơ bản của các bài viết của Trần Lâm Thụ và Trần Hà là đi từ trình bày lý luận chung về phương pháp đến phân tích một số phương pháp như: Phương pháp nghiên cứu trung gian của tư duy lôgic; Phương pháp nhân quả luận khoa học; Phương pháp hiện tượng học; Phương pháp theo quan điểm duy vật lịch sử, v.v. Ngoài việc dựa theo quan điểm Mác-xít thì điểm dễ nhận thấy là trong không ít nội dung của các bài viết này, các tác giả dường như là có phần nào đó nhầm lẫn giữa phương pháp nghiên cứu và phương pháp luận.

Năm 2006, công trình *Tôn giáo học nhập môn* của nhóm tác giả Đỗ Minh Hợp, Nguyễn Công Oánh và Bùi Thành Phương được Nhà xuất bản Tôn giáo ấn hành. Công trình này tập trung chủ yếu trình bày kiến thức về các tôn giáo cụ thể. Ở phần về “Đối tượng của Tôn giáo học”, các tác giả có trình bày vắn tắt về các phương pháp nghiên cứu của Tôn giáo học. Đó là các phương pháp như: Phân tích nhân quả; Nguyên tắc lịch sử; Phương pháp loại hình hóa; Phương pháp hiện tượng học; Phân tích cấu trúc- chức năng [Đỗ Minh Hợp, 2006: 14-16]. Một lần nữa, chúng tôi nhận thấy rằng, các tác giả trong công trình này, cũng giống với Trần Lâm Thụ và Trần Hà, chưa phân tách một cách rõ ràng đâu là phương pháp nghiên cứu cụ thể, đâu là phương pháp luận của Tôn giáo học. Một số cách tiếp cận, ví dụ như “hiện tượng học”, “cấu trúc-chức năng” hay “nguyên tắc lịch sử”, được các tác giả xếp chung vào phần phương pháp nghiên cứu của Tôn giáo học.

Mới đây nhất, công trình *Một số vấn đề về cách tiếp cận và phương pháp nghiên cứu tôn giáo ở Việt Nam hiện nay* do Chu Văn Tuấn và Hoàng Văn Chung đồng chủ biên, cùng các tác giả thành viên thực hiện, được xuất bản năm 2021. Không chỉ quan tâm tới cách tiếp cận, trong công trình này cũng có các nội dung trình bày về một số phương pháp nghiên cứu trong Tôn giáo học. Cụ thể như phương pháp văn bản học và phương pháp nghiên cứu định lượng. Tuy nhiên, chúng tôi thấy cách gọi các phương pháp nghiên cứu như vậy vẫn có phần khá chung chung. Vì thực tế, văn bản học và nghiên cứu định lượng có rất nhiều phương pháp cụ thể khác nhau.

Như vậy, qua đánh giá tổng quan một số công trình nghiên cứu ở trên cho thấy, việc hiểu và triển khai phương pháp phân tích tài liệu trong Tôn giáo học với tư cách là một phương pháp nghiên cứu cụ thể ra sao vẫn chưa được quan tâm làm rõ. Trong bài viết này, dựa vào việc phân tích và tổng hợp các nghiên cứu đi trước cũng như kinh nghiệm thực tế trong quá trình nghiên cứu tôn giáo, chúng tôi cố gắng trình bày cách hiểu cơ bản về phương pháp phân tích tài liệu và việc triển khai phương pháp này trong Tôn giáo học được tiến hành theo một quy trình cụ thể ra sao.

1. Định nghĩa phương pháp phân tích tài liệu

Trước khi đi vào định nghĩa phương pháp phân tích tài liệu (document analysis), điểm cần thiết ở đây là phải hiểu thế nào là phương pháp và phương pháp có đặc điểm gì khác với phương pháp luận. Theo nghĩa chung nhất, phương pháp (method) là tập hợp các kỹ thuật cụ thể được sử dụng trong một nghiên cứu để lựa chọn các trường hợp nghiên cứu, đo đếm và quan sát đời sống xã hội, thu thập và tinh chỉnh dữ liệu, phân tích dữ liệu và báo cáo kết quả [Lawrence Neuman, 2014: 2]. Trong khi đó, phương pháp luận (methodology) có nghĩa rộng hơn, dùng để chỉ những nguyên lý của toàn bộ quá trình nghiên cứu, bao gồm những vấn đề kỹ thuật của phương pháp và cả những vấn đề về mặt lý thuyết, cũng như các triết lý và tác động về mặt chính trị của tri thức mới tạo ra từ công việc nghiên cứu [Lawrence Neuman, 2014: 2; Michael Stausberg và Steven Engler, 2011: 5]. Nói một cách đơn giản thì phương pháp luận bao gồm có khung lý thuyết, thiết kế nghiên cứu và cách tiếp cận nghiên cứu. Từ đó, người nghiên cứu lựa chọn ra các phương pháp nghiên cứu cụ thể thích hợp cho việc thu thập dữ liệu, phân tích và giải thích dữ liệu để cho ra các kết quả nghiên cứu có giá trị và đáng tin cậy [Gustavo Jorge Martins de Aguiar, 2023].

Phương pháp phân tích tài liệu ở đây được hiểu là một phương pháp nghiên cứu cụ thể, không phải là phương pháp luận. Phương pháp này là một quy trình đánh giá một cách có hệ thống đối với các tài liệu, đòi hỏi dữ liệu từ tài liệu được đánh giá và giải thích nhằm làm rõ ý nghĩa, đạt được sự hiểu biết, và phát triển tri thức thực

nghiệm [Glenn A. Bowen, 2009: 27]. Tài liệu ở đây không nên chỉ được hiểu là các văn bản mà cần được hiểu theo nghĩa rộng là bất kỳ ký hiệu biểu tượng hoặc cụ thể nào dùng để lưu trữ hoặc ghi lại, nhằm thể hiện, tái tạo, hoặc để chứng minh một hiện tượng khái niệm hoặc vật lý nào đó [M. Buckland, 2018: 426].

Một điểm nữa chúng tôi muốn lưu ý rằng, phương pháp phân tích tài liệu và phân tích văn bản (textual analysis) có mối quan hệ khăng khít và hỗ trợ lẫn nhau nhưng có sự khác biệt nhất định, do không phải tài liệu nào cũng ở dạng văn bản. Nếu như phân tích tài liệu có thể xem xét và giải thích dữ liệu trong các tài liệu từ nhiều nguồn khác nhau, thì phân tích văn bản tập trung đào sâu vào các chi tiết văn bản có trong bản thân các tài liệu [Lauren Stewart]. Phân tích văn bản cũng tập trung vào việc xác định thể loại và mục đích của một văn bản, cấu trúc văn bản và các chiến lược hùng biện được sử dụng trong văn bản [Bodil Helder, 2011: 25]. Theo Norman Fairclough, phân tích văn bản thường có xu hướng đóng khung bên trong văn bản và chỉ có giá trị bổ sung cho nghiên cứu xã hội chứ không thể thay thế các hình thức nghiên cứu và phân tích khác [Norman Fairclough, 2003: 15-16]. Trong khi đó việc xem xét phân tích tài liệu rất quan tâm tới các bối cảnh về văn hóa, lịch sử và vật chất của tài liệu [Michael Buckland, 2018: 428].

2. Triển khai phương pháp phân tích tài liệu trong Tôn giáo học

2.1. Các bước và kỹ thuật căn bản

Về căn bản, việc triển khai phương pháp phân tích tài liệu trong Tôn giáo học không có sự khác biệt với việc áp dụng phương pháp này trong các lĩnh vực và chuyên ngành nghiên cứu khác. Điều này cũng dễ hiểu khi Tôn giáo học được xem là một lĩnh vực liên ngành, có sự kết hợp của các bộ công cụ phương pháp từ các lĩnh vực và chuyên ngành khác nhau [Kathryn McClymond, 2020: 3].

Nói vắn tắt, phân tích tài liệu gồm có các bước: đọc lướt tài liệu, đọc kỹ tài liệu, và giải thích dữ liệu có trong tài liệu [Glenn A. Bowen 2009: 32]. Đi phân tích sâu hơn thì quy trình thực hiện phương pháp phân tích tài liệu đòi hỏi trước tiên là bước tiến hành thu thập tài liệu có liên quan đến vấn đề nghiên cứu. Ở bước này, người nghiên cứu

nên soạn một danh mục tài liệu ban đầu để hỗ trợ cho việc tìm kiếm tài liệu được hiệu quả, và quá trình tìm kiếm này có thể được tiến hành một cách hệ thống cũng như qua những phát hiện tình cờ [Patric Love, 2003: 87-88]. Không những cần lập danh mục tài liệu cần tìm, mà nên chuẩn bị cả danh sách những cá nhân mà người nghiên cứu có thể tham vấn về tài liệu [Patric Love, 2003: 88]. Nếu triển khai nghiên cứu ở thực địa thì nên trao đổi với những người tham gia vào nghiên cứu về việc liệu họ có lưu giữ hoặc biết về các tài liệu liên quan đến vấn đề đang được nghiên cứu hay không [Patric Love, 2003: 88]. Điểm này rất quan trọng trong nghiên cứu tôn giáo, nhất là khi còn có nhiều tài liệu chưa được xuất bản hoặc không sẵn có ở các thư viện, kho lưu trữ, nhưng lại được các cá nhân và tổ chức tôn giáo ở các địa phương lưu giữ.

Chúng tôi cho rằng, ngoài dựa vào tổng mục lục thống kê các công trình nghiên cứu thì với sự tiện ích của Internet và thư viện điện tử như hiện nay cho phép việc tìm kiếm các thông tin để lên danh mục tài liệu cần thu thập được dễ dàng hơn. Những thông tin trên các tổng mục lục thống kê và thư viện điện tử hay Internet cũng giúp cho việc định vị được vị trí phân bố của tài liệu được thuận tiện. Thậm chí có nhiều tài liệu hiện nay đã được số hóa và để ở dạng truy cập mở (open access) cho tất cả mọi người tham khảo. Các cá nhân trong danh sách có thể hỗ trợ tài liệu không chỉ là những người mà chúng ta có thể gặp gỡ, tương tác trong thực tế và ở trong cùng lĩnh vực nghiên cứu hoặc có liên quan tới chủ đề nghiên cứu mà cũng có thể là những người trên môi trường mạng xã hội, nhất là những nhà sưu tầm và buôn bán tài liệu. Lưu ý rằng, việc tìm tài liệu chỉ kết thúc nếu làm theo thời gian tiến độ của dự án, còn theo vấn đề nghiên cứu thì quá trình sưu tầm tài liệu sẽ có thể lâu dài hơn. Đối với một nghiên cứu cụ thể thì việc thu thập tài liệu có thể diễn ra tới sát thời điểm gửi báo cáo nghiên cứu.

Khi thu thập và phân tích tài liệu cần để ý tới bối cảnh của tài liệu. Vì thực tế, “các tài liệu không tồn tại trong hư không mà được sản xuất bởi các cá nhân và nhóm với những mục tiêu và động lực nhất định” [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 152]. Về điểm này, Grace Davie và David Wyatt (2011) cho rằng, người nghiên cứu về tôn giáo

cần phải đặt hàng loạt các câu hỏi khi sử dụng tài liệu, cụ thể như: Các tài liệu này có từ đâu? Ai là người làm ra các tài liệu đó? Mục đích hay chức năng của những tài liệu này là gì? Bằng cách nào mà bạn đã thu thập được tài liệu như vậy? Ai là đối tượng mà các tài liệu đó hướng tới? Bối cảnh lịch sử của tài liệu đó như thế nào? Và các tài liệu có liên quan với nhau ra sao? [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 153]. Nói cách khác thì để bối cảnh hóa tài liệu, người nghiên cứu cần xác định được thông tin nhiều nhất có thể về nguồn gốc và lý do các tài liệu này được làm ra, tác giả và độc giả hướng đến của tài liệu, những điều kiện và yếu tố ảnh hưởng trong quá trình tạo ra tài liệu, cũng như các bối cảnh về mặt kinh tế, lịch sử, chính trị và thời gian mà tài liệu được viết ra [Patric Love, 2003: 89]. Trong quá trình thu thập và phân loại tài liệu, nhà nghiên cứu không được can thiệp về mặt ngôn từ và hình ảnh có trong tài liệu [Glenn A. Bowen, 2009: 27].

Bước tiếp theo khi đã thiết lập bối cảnh cho tài liệu, người nghiên cứu cần có đánh giá về tính “xác thực” (authenticity) của tài liệu [Patric Love, 2003: 89]. Để tiến hành bước này trong phân tích tài liệu, Patric Love gợi ý rằng, người nghiên cứu cần trả lời các câu hỏi như sau: Bằng cách nào mà tài liệu này trở thành sở hữu của người nghiên cứu? Nó có bị giả mạo hay bị chỉnh sửa rồi không? Đây là bản gốc hay là bản được sao chép lại? Đây là nguồn thông tin mà tác giả sử dụng? Những quan điểm chủ quan (thiên kiến) nào của tác giả có thể ảnh hưởng tới việc tạo ra tài liệu này? Có phải tác giả dường như đang muốn nói về sự thật hay không? Có các tài liệu nào hay bằng chứng nào khác có thể xác thực được những đánh giá của tác giả? [Patric Love, 2003: 89].

Sau khi thiết lập bối cảnh và đánh giá tính xác thực của tài liệu, người nghiên cứu có thể tiến hành các bước phân tích tài liệu sâu hơn như: phân loại tài liệu, mã hóa dữ liệu, phân tích nội dung, phân tích diễn ngôn, phân tích cấu trúc các câu chuyện trong tài liệu, v.v. [Patric Love, 2003: 89-94]. Có nhiều cách phân loại tài liệu khác nhau. Chẳng hạn như phân loại tài liệu dựa theo chủ đề, thời gian, địa điểm, người nhận, tổ chức, hoặc trộn lẫn các tiêu chí này [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 152]. Nếu căn cứ theo nguồn tài liệu, có thể chia

tài liệu thành nguồn tài liệu gốc và tài liệu thứ cấp. Hoặc cũng có thể phân loại tài liệu thành một số loại như: các giấy tờ và thư từ cá nhân, những tài liệu chính thức đã được xuất bản, và những tài liệu điện tử [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 153-157]. Sự phân loại này nhiều khi cần thiết vì mỗi loại tài liệu có cách thức thu thập và xử lý thông tin có những yêu cầu cụ thể khác nhau. Những tài liệu đã được xuất bản và sẵn có trong các thư viện, kho lưu trữ thì việc truy cập được thuận lợi và có thể kiểm soát được quy mô tài liệu [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 158]. Những tài liệu ở dạng điện tử thì dễ dàng truy cập và có thể sử dụng thêm các phương pháp phân tích điện tử [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 158]. Trong khi đó, dạng tài liệu như giấy tờ và thư từ cá nhân mặc dù có tính nguyên gốc, tính giá trị cao trong việc xem xét các trải nghiệm và thái độ của các cá nhân nhưng lại khó truy cập [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 158]. Việc thu thập các tài liệu cá nhân như vậy nhiều khi còn đòi hỏi giữa người nghiên cứu và người có tài liệu cần phải có sự tin tưởng lẫn nhau và thông qua những mối quan hệ đã được gây dựng trong khoảng thời gian nhất định.

Trong khi đó, mã hóa tài liệu ở đây chính là việc phân tách, phân loại, so sánh và khái niệm hóa dữ liệu có trong tài liệu [Patric Love, 2003: 90]. Kỹ thuật mã hóa nghiêng về cách tiếp cận quy nạp, không dùng các nguyên tắc lý thuyết có trước mà hướng tới xác định các khái niệm có liên quan đến dữ liệu trong tài liệu, từ đó đưa đến giải thích ý nghĩa của tài liệu [Patric Love, 2003: 91]. Các mã này là những từ, cụm từ hoặc ký tự, giúp cho việc đơn giản hóa sự phức tạp của dữ liệu và tạo tiền đề cho việc phân tích nội dung tài liệu [Patric Love, 2003: 91]. Việc mã hóa dữ liệu trong tài liệu như thế cũng giống như việc mã hóa dữ liệu từ các phỏng vấn [Patric Love, 2003: 91]. Tất nhiên để mã hóa được, trong bước này, người nghiên cứu không thể chỉ đọc lướt tài liệu mà cần phải đọc đi đọc lại, đọc kỹ từng câu, từng chữ [Seyyed-Abdolhmid Mirhosseini, 2020: 133]. Điểm lưu ý rằng, các mã được tạo ra cần mang thông điệp, hàm chứa hoặc gợi ý về một khía cạnh nào đó của vấn đề nghiên cứu [Seyyed-Abdolhmid Mirhosseini, 2020: 134]. Khi phát hiện ra các mã đơn lẻ có những điểm chung nhau thì có thể tạo thành các nhóm dữ liệu theo các chủ

điểm chính [Seyyed-Abdollahmid Mirhosseini 2020: 142]. Một khi các chủ điểm chính được tạo thành, quá trình phân tích dữ liệu trong tài liệu có thể giúp chiết xuất dữ liệu, loại bỏ đi các dữ liệu không liên quan đến vấn đề nghiên cứu và giúp cho việc tổ chức dữ liệu, tức là đặt dữ liệu vào trong các nhóm có ý nghĩa cho vấn đề nghiên cứu [Seyyed-Abdollahmid Mirhosseini 2020: 142].

Ở bước này, người nghiên cứu có thể kết hợp phương pháp phân tích tài liệu với phương pháp phân tích chủ điểm, giúp cho việc sắp xếp nội dung dữ liệu trong tài liệu theo các nhóm nhất định. Bên cạnh đó, có thể kết hợp với các phương pháp phân tích diễn ngôn và phân tích cấu trúc câu chuyện được thể hiện trong tài liệu. Việc kết hợp với các phương pháp khác có thể tùy theo cách tiếp cận là định lượng hay định tính. Nếu tiếp cận định lượng, thường gắn phân tích tài liệu với phân tích nội dung, sử dụng các con số và thống kê để tạo ý nghĩa cho dữ liệu [Hani Morgan, 2021: 65; Grace Davie và David Wyatt, 2011: 151]. Còn nếu tiếp cận định tính thì thường hướng đến tìm hiểu các ý nghĩa tiềm ẩn trong dữ liệu của tài liệu [Hani Morgan, 2021: 65]. Trong trường hợp nghiên cứu định tính, có thể kết hợp giữa phân tích tài liệu với phân tích diễn ngôn [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 151]. Hoặc là người nghiên cứu có thể kết hợp cả cách tiếp cận định lượng và định tính cho quá trình diễn giải dữ liệu của tài liệu.

Các bước và kỹ thuật căn bản như trên là cần thiết cho quá trình triển khai phương pháp phân tích tài liệu trong nghiên cứu tôn giáo, nhưng việc sử dụng và phân tích các loại tài liệu có thành công hay không phụ thuộc nhiều vào sự hiểu biết của người nghiên cứu trong việc đánh giá xem các tài liệu thu thập được ăn khớp hay không ăn khớp với nhau [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 152]. Như thế, việc sắp xếp tài liệu, kiểm tra chéo về mặt dữ liệu có trong các tài liệu và tìm ra những mối quan hệ giữa dữ liệu của các tài liệu với nhau trong quá trình viết báo cáo nghiên cứu có vai trò rất quan trọng. Tính hiệu quả của phân tích tài liệu nhiều khi phụ thuộc vào chính kinh nghiệm nghiên cứu của các cá nhân, nền tảng về chuyên môn cũng như độ phổ rộng và độ chuyên sâu về kiến thức của người thực hiện nghiên cứu.

Ngoài ra, người nghiên cứu cũng không nên đồng nhất và xem tài liệu như là một dạng lưu giữ một cách đầy đủ và chính xác về các sự kiện đã diễn ra [Glenn A. Bowen, 2009: 33]. Chính vì vậy, người nghiên cứu không nên đơn giản chỉ “nhắc” các câu chữ từ tài liệu đưa vào báo cáo nghiên cứu, mà cần thiết lập ý nghĩa của tài liệu và các đóng góp của tài liệu cho các vấn đề đang được tìm hiểu [Glenn A. Bowen, 2009: 33]. Điều này, đòi hỏi người nghiên cứu phải đặt tài liệu vào trong bối cảnh của thời đại có liên quan đến các sự kiện đã diễn ra và khả năng kết hợp dữ liệu trong các tài liệu với các nguồn thông tin khác.

2.2 Những ưu điểm và hạn chế

Về ưu điểm:

Là một phương pháp căn bản, phân tích tài liệu đem lại nhiều lợi thế cho quá trình triển khai một nghiên cứu về tôn giáo. Trước tiên, phương pháp này có thể đem lại sự tiết kiệm hơn về mặt thời gian so với các phương pháp áp dụng cho nghiên cứu thực địa. Đồng thời, nhiều tài liệu hiện nay cũng sẵn có trong các thư viện và trên Internet, giúp cho việc truy cập được dễ dàng. Bên cạnh đó, phân tích tài liệu cũng có chi phí thấp hơn so với một số phương pháp khác và có ưu thế khi thu thập thông tin về đối tượng nghiên cứu mà chúng ta không thể tiếp cận trực tiếp được [Glenn A. Bowen, 2009: 31]. Điều này được thể hiện rõ nhất trong trường hợp triển khai các chủ đề nghiên cứu về lịch sử tôn giáo.

Không những thế, nếu so sánh với việc triển khai nhiều phương pháp khác trong nghiên cứu thì phân tích tài liệu là phương pháp cho phép người nghiên cứu không bị ảnh hưởng bởi các yếu tố bên ngoài trong quá trình nghiên cứu. Tính chất ổn định trong thông tin của tài liệu cũng là một lợi thế giúp cho người nghiên cứu có thể xem đi xem lại thông tin của tài liệu. Hơn nữa, các thông tin về tên và sự kiện có trong các tài liệu thường có độ chính xác cao, nội dung thông tin lại được trải dài ở các giai đoạn khác nhau [Glenn A. Bowen, 2009: 31]. Ngoài ra, chúng tôi còn cho rằng, người nghiên cứu có thể triển khai phương pháp phân tích tài liệu ở nhiều không gian khác nhau, nhờ việc có thể lưu trữ và mang tài liệu một cách thuận tiện khi di chuyển.

Nếu sử dụng phương pháp quan sát tham dự có tương tác ở trên thực địa thì người nghiên cứu thường phải tới địa điểm diễn ra sự kiện tôn giáo, nhưng phương pháp phân tích tài liệu thì không cần phải như vậy. Vì thế, phân tích tài liệu đôi khi còn giúp cho người nghiên cứu tránh phải di chuyển tới các vùng mà có nhiều diễn biến phức tạp, thậm chí là nguy hiểm cho người nghiên cứu.

Quan trọng hơn, áp dụng phương pháp phân tích tài liệu trong quá trình nghiên cứu có thể giúp cho người nghiên cứu phát hiện ra khoảng trống trong các nghiên cứu đi trước. Từ đó, người nghiên cứu có thể xây dựng được vấn đề nghiên cứu của mình. Các thông tin khai thác trong tài liệu cũng có thể giúp cho việc bổ sung dữ liệu nghiên cứu nói chung, góp phần quan trọng vào việc làm sáng tỏ các vấn đề nghiên cứu.

Về hạn chế:

Triển khai phương pháp phân tích tài liệu trong Tôn giáo học có thể đem lại những ưu điểm nhưng cũng có những hạn chế nhất định. Điểm nhận thấy rõ ràng là tài liệu không phải lúc nào cũng phản ánh đầy đủ, khách quan về các sự kiện tôn giáo diễn ra. Ngược lại, tài liệu thường mang tính chất thiên kiến của người tạo ra tài liệu [Glenn A. Bowen 2009: 32]. Hơn nữa, với những nghiên cứu có khối lượng tài liệu liên quan lớn thì không phải lúc nào cũng dễ dàng định vị được thông tin cần thiết phục vụ nghiên cứu.

Một hạn chế thường thấy nữa, có không ít tài liệu không sẵn có hoặc rất khó để có thể truy cập được, đặc biệt là các tài liệu ở dạng thư từ và nhật ký cá nhân [Grace Davie và David Wyatt, 2011: 158]. Việc thu thập tài liệu nhiều khi cũng không phải là một quá trình đơn giản, thậm chí có những trường hợp cũng gian nan và tiêu tốn lớn cả về mặt thời gian cũng như chi phí. Ngoài ra các tài liệu thường được tạo ra không phải là để phục vụ dữ liệu cho chương trình nghiên cứu, nên không phải lúc nào thông tin trong tài liệu cũng đem lại câu trả lời hiệu quả cho một nghiên cứu cụ thể [Glenn A. Bowen 2009: 31–32].

Kết luận

Nhìn chung, phân tích tài liệu là phương pháp có thể đem lại các lợi ích nhất định cho nghiên cứu tôn giáo. Đây cũng là phương pháp căn bản và phổ biến cho hầu hết các nghiên cứu tôn giáo, vì phần lớn các nghiên cứu đều cần phải sử dụng phương pháp này trong phần tổng quan tài liệu nghiên cứu. Chưa kể là, thông tin từ tài liệu có thể đóng vai trò quan trọng như một nguồn bổ sung và kiểm tra chéo về mặt dữ liệu cho nghiên cứu. Việc vận dụng phương pháp phân tích tài liệu vào trong nghiên cứu tôn giáo cần được chú ý triển khai theo các bước căn bản từ thu thập tài liệu, bối cảnh hóa tài liệu, cho tới xác định tính xác thực, phân loại, mã hóa và diễn giải thông tin trong tài liệu.

Quá trình triển khai phân tích tài liệu trong nghiên cứu tôn giáo không khác biệt với việc áp dụng phương pháp này trong các lĩnh vực khác. Điểm cần nhấn mạnh rằng, quá trình thu thập tài liệu không được làm sai lệch dữ liệu của tài liệu và quá trình phân tích các dữ liệu cần đảm bảo được sự trung thực với những gì mà tài liệu chứa đựng. Người nghiên cứu cũng không nên sử dụng tài liệu mà không có tư duy phê phán về thông tin trong tài liệu, vì không phải lúc nào thông tin trong tài liệu cũng phản ánh đúng và đầy đủ về đời sống, niềm tin và thực hành tôn giáo của con người.

Ngoài ra, phân tích tài liệu cần được sử dụng trong sự kết hợp với các phương pháp khác. Không những thế, bản thân các tài liệu chứa đựng thông tin nhưng không phải hiển nhiên cung cấp câu trả lời hay đem lại ý nghĩa một cách rõ ràng cho vấn đề nghiên cứu. Để làm cho các thông tin trong tài liệu có ý nghĩa cho nghiên cứu nhiều khi đòi hỏi năng lực của người nghiên cứu. Đồng thời cùng một khối tài liệu nhưng cách tiếp cận khác nhau có thể đem lại kết quả phân tích khác nhau. Do vậy, phân tích tài liệu phụ thuộc rất lớn vào trình độ chuyên môn và nền tảng kiến thức cũng như kinh nghiệm của mỗi người nghiên cứu./.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Phạm Minh Anh (2016). Lý thuyết xã hội học trong nghiên cứu tôn giáo. *Khoa học Xã hội Việt Nam*, Số 6: 112-118.

2. Bodil Helder (2011). *Textual analysis an approach to analysing professional texts [Phân tích văn bản một cách tiếp cận phân tích văn bản chuyên nghiệp]*. Narayana Press.
3. Hoàng Văn Chung và Đỗ Lan Hiền (2017). Giới thiệu về tôn giáo và sinh thái học. *Nghiên cứu Tôn giáo*, Số 11: 75-98.
4. Vũ Văn Chung (2020). Lý thuyết nhận thức luận và chức năng luận trong nghiên cứu hiện tượng tôn giáo mới ở Việt Nam. *Công tác Tôn giáo*, Số 11: 41-44.
5. Grace Davie và David Wyatt (2011). *Document analysis [Phân tích tài liệu]*. Trong Michael Stausberg và Steven Engler (Chủ biên). *The routledge handbook of research methods in the study of religion [Sổ tay về các phương pháp trong nghiên cứu tôn giáo]*. London và New York: Routledge.
6. Gustavo Jorge Martins de Aguiar (2023). *Method vs Methodology: Clarifying Misconceptions [Phương pháp và Phương pháp luận: Làm rõ những quan niệm sai lầm]*. Nguồn: https://www.researchgate.net/publication/373826835_Method_vs_Methodology_Clarifying_Misconceptions, truy cập ngày 20/12/2023.
7. Đỗ Minh Hợp (chủ biên) (2006). *Tôn giáo học nhập môn*. Nxb. Tôn giáo, Hà Nội.
8. Kathryn McClymond (2020). Future of religious studies [Tương lai của tôn giáo học]. *Religion*, Volume 50, Issue 1.
9. Lauren Stewart (không rõ năm xuất bản). *Document analysis – How to analyze text data for research [Phân tích tài liệu – Làm thế nào để phân tích dữ liệu văn bản phục vụ nghiên cứu]*. Nguồn: <https://atlasti.com/research-hub/document-analysis#what-is-text-analysis>, truy cập ngày 10/1/2024.
10. Lawrence Neuman, W (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches [Các phương pháp nghiên cứu xã hội: Các cách tiếp cận định lượng và định tính]*. Seventh Edition. Peason Education Limited.
11. Nguyễn Phú Lợi (2018). Một số lý thuyết nghiên cứu tôn giáo đương đại. *Nghiên cứu Tôn giáo*, Số 2: 3-20.
12. M. Buckland (2018). Document theory [Lý thuyết tài liệu]. *Knowledge organization* 45: 425-436.
13. Norman Fairclough (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research [Phân tích diễn ngôn: Phân tích văn bản cho nghiên cứu xã hội]*. London and New York: Routledge.
14. Patric Love (2003). *Document analysis [Phân tích tài liệu]*. Trong Frances K. Stage và Kathleen Manning (Editors). *Research in the college context approaches and methods [Nghiên cứu trong các cách tiếp cận và phương pháp của môi trường đại học]*, trang. 83-96. Newyork: Brunner-Routledge

15. Seyyed-Abdollahmid Mirhosseini 2020. *Doing qualitative research in language education [Làm nghiên cứu định tính trong giáo dục ngôn ngữ]*. Palgrave macmillan.
16. Hồ Bá Thâm (2002). Một số vấn đề phương pháp luận nghiên cứu tôn giáo hiện nay. *Nghiên cứu Tôn giáo*, Số 4: 3-9.
17. Trần Lâm Thụ-Trần Hà (2009). Phương pháp nghiên cứu tôn giáo. *Nghiên cứu Tôn giáo*, Số 10 & 11.
18. Chu Văn Tuấn và Hoàng Văn Chung (Chủ biên) (2021). *Một số vấn đề về cách tiếp cận và phương pháp nghiên cứu tôn giáo ở Việt Nam hiện nay*. Nxb. Khoa học Xã hội, Hà Nội.
19. Nguyễn Quốc Tuấn (2014). Tiếp cận hệ thống về thực thể tôn giáo: Một cách nhìn khác về tôn giáo. *Nghiên cứu Tôn giáo*, Số 3: 3-15.

Abstract

THE METHOD OF DOCUMENT ANALYSIS IN RELIGIOUS STUDIES

Duong Van Bien

Institute for Religious Studies, VASS

Following the presentation that defines the method of document analysis, the article focuses on articulating specific steps as well as techniques for deploying this method within religious studies. The procedure for conducting document analysis here includes primary steps such as collecting documents, contextualizing and verifying the authenticity of documents, categorizing, coding, and analyzing the data of documents. Finally, this article points out some advantages and disadvantages of deploying the method of document analysis in religious studies.

Keywords: Document analysis; religious studies; collecting documents; categorizing; coding.

Đính chính: Trong bài viết “Tôn giáo học đương đại trên thế giới: Khái niệm, Thách thức và Triển vọng” của Dương Văn Biên đăng trên *Nghiên cứu Tôn giáo*, Số 12, năm 2023, tr 3-21, chúng tôi xin được đính chính chi tiết “5,8 triệu” ở trang 16 thành “5,8 tỷ”. Mọi sai sót ở đây là do tác giả. Xin thành thật cáo lỗi.